

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

І. С. БАХОВ

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
У СТУДЕНТІВ-ПЕРЕКЛАДАЧІВ**

Збірник наукових праць

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

ББК 88.5
Б30

Бахов, І. С.

Б30 Формування професійної міжкультурної компетентності у студентів-перекладачів:зб.наук.пр./І. С.Бахов. — К. :ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — 268 с. : іл. — Бібліогр. в кінці розд.

ISBN 978-611-02-0017-2

У пропонованому збірнику досліджується проблема формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів. Розглянуто сутність, структуру міжкультурної комунікативної компетентності фахівця в галузі міжкультурної комунікації. Обґрунтовуються психолого-педагогічні основи формування професійної компетентності та умови оволодіння міжкультурною компетенцією студентами-перекладачами.

Для студентів — майбутніх перекладачів, викладачів, а також для всіх, хто цікавитися проблемами міжкультурної комунікації.

ББК 88.5

© І. С. Бахов, 2009

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009

ISBN 978-611-02-0017-2

© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

Зміст

Вступ	5
Методологічні і логіко-гносеологічні основи формування професійної компетентності гуманітаріїв	7
Психолого-педагогічні основи формування професійної компетентності фахівця в галузі міжкультурної комунікації ...	24
Психолого-педагогічні умови оволодіння міжкультурною компетенцією.....	54
Формування міжкультурної компетенції.	
Природа міжкультурної компетенції	61
Структура міжкультурної компетенції.....	76
Вплив етнічного фактора на міжнаціональне спілкування і толерантну поведінку студентства.....	90
Теоретичні основи формування професійної міжкультурної компетенції у майбутніх фахівців	99
Проблеми виховання культури міжнаціонального спілкування і толерантної поведінки у вищій школі	107
Зміст навчання з формування міжкультурної компетентності.....	116
Міжнаціональне спілкування і толерантна поведінка студентів-перекладачів.....	120
Проблема формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів.....	123
Специфіка формування міжкультурної комунікативної компетентності у студентів-гуманітаріїв	133

Теоретичні основи формування професійної міжкультурної компетенції у майбутніх фахівців

*Матеріали III наукового форуму “Коломінські читання”
“Суспільство XXI століття: соціально-психологічні
проблеми гармонізації та гуманізації”,
16 березня 2009, Київ, МАУП*

Вивчення процесу міжкультурної комунікації показує, що володіння тільки іноземною мовою є вочевидь недостатнім для подолання проблем взаємодій між представниками різних культур, оскільки в ній інтегровані власне культурний (екстралінгвістичний) і мовний (комунікативний) коди. Збагнути суть процесу міжкультурної комунікації можна, тільки зрозумівши зміст компонентів цих кодів. На цій ідеї наголошують вітчизняні і зарубіжні автори (Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, Т. Г. Грушевицька, В. Д. Попков, А. П. Садохін, Н. Н. Трошина, В. Гудикунст, Ю. Кім, Г. Тріандіс, Дж. Мартін, Т. Накаяма, Д. Катан) [1; 2; 9; 11; 12; 15].

Компоненти культури були представлені в низці її моделей, спочатку розроблених представниками американської зарубіжної школи (Ф. Тромпенарс, Г. Хофстеде, Е. Холл) [10; 16]. Автори виявили компонентний склад культури, виділивши в ній такі рівні: а) зовнішній, спостережуваний (експліцитний) — мова, артефакти (предмети культури), міфи, символи, ритуали, традиції; б) прихований, не спостережуваний (імпліцитний), який становить сутність, серцевину національної специфіки, її “культурне значення” — норми, цінності, які впливають на комунікацію, дії, базові уявлення, життєві установки і досвід. Саме тому, попри те що мова та інші компоненти експліцитного шару лежать на поверхні, їхнє культурне значення невидиме і не може бути правильно інтерпретоване представниками іншої культури без розуміння сутнісних, зовнішньо не спостережуваних складових культури: цінностей, ціннісних орієнтацій, базових уявлень і норм. Їхні відмінності призводять до відмінностей мовної і немовної поведінки. Цінності є об’єктивними. Вони можуть здобуватися лю-

диною в діяльності і характеризувати її ставлення до явищ, подій, речей, соціуму, стаючи ціннісними орієнтаціями, тобто перетвореними у свідомості індивіда цінностями. Вони впливають на вибір мовних засобів, мовленнєвого стилю, регулюють комунікативні дії людини, спосіб мислення, установки, емоції та почуття, які лежать в основі поведінки.

Норми базуються на моральному коді, відображають цінності культури у вигляді загальноприйнятих, стандартних зразків дій людини в соціумі, виступають свого роду еталонами очікуваної поведінки у прототипних (первісних) ситуаціях і за умови їх прийняття індивідом виступають регулятивами його поведінки.

Засвоєння культури починається з усвідомлення цінностей і норм, їх інтеріоризації і прояву в культурно-специфічних особливостях поведінки. Як зазначає С. Сторті [14], “людина засвоює не культуру, а поведінку”. Неможливо побачити саму культуру, її прояви видно лише у поведінці, діях, судженнях, реакціях, мовленнєвому стилі. Тому цікавим з наукового погляду є порівняння у ході міжкультурної комунікації поведінкових моделей представників різних культур, які можуть збігатися і відрізнятися. Міжкультурна комунікація являє собою взаємодію зразків поведінки, а її метою є обмін значеннями на основі культурних і мовних кодів.

Мовний код є найважливішою складовою культури і значною мірою формує світогляд — “картину світу”, менталітет народу — властиву для нього емоційно забарвлену систему світосприйняття. Мовна картина світу, яка складається за допомогою мови, являє собою словесний тезаурус — семантичні зв’язки слів, поняття, які відображають культурні відмінності.

З усього існуючого різноманіття культур було виділено основні критерії вимірювання культурних відмінностей — “культурні змінні” (В. Гудикунст, Ю. Кім, Г. Хофстеде, Т. Парсонс) [9; 10]; індивідуалізм — колективізм; маскулінізм — фемінінізм; ступінь допустимої емоціональної експресивності; характер життєдіяльності; дистанція влади, висококонтекстність; низькоконтекстність; уникання невизначеності.

Типологічні відмінності однієї культури від іншої, наприклад, індивідуалістичної від колективістської, впливають не лише на соціалізацію, особистісні орієнтації людини, її цінності, самосвідомість, а й на комунікативну поведінку. У представників культур цих типів є великі відмінності у використанні засобів мовленнєвої комунікації,

оскільки вони не мають єдиної чи схожої системи декодування смислу повідомлення. Для успішного декодування смислу потрібне не лише знання мови, а й знання екстралінгвістичних факторів — світу національної культури, тобто культурного контексту. Усвідомлення і врахування типологічних відмінностей культур дасть змогу сформувати іншокомунікантів і зменшити ймовірність нерозуміння.

В індивідуалістичних культурах (Канада, Англія, США та ін.) переважає низькоконтекстна комунікація, для якої характерний когнітивний стиль спілкування: реактивність, експресивність і впливовість мови, точність понять. Для висококонтекстної комунікації, властивої для колективістських культур (Східна Європа, країни Азії, Сходу), типовим є прояв емоцій, взаємозалежна свідомість, яка зорієнтована насамперед на просування цілей колективу.

З позицій релятивістського підходу, який передбачає рівність культур одна перед одною, нами були зіставлені і систематизовані норми професійної поведінки спеціалістів, які належать до індивідуалістичних (англосаксонська модель) і колективістських (слов'янська модель) типів культур на основі їх ціннісних орієнтацій. Зіставлення було зроблено з урахуванням зазначених вище культурних змінних і дало змогу виявити відмінність ціннісних орієнтацій, які можуть бути зонами потенційного конфлікту в професійних ситуаціях. Ціннісні орієнтації, які відображені в культурних змінних, формують національну ідентичність — усвідомлення національної належності, психологічний склад нації — тип особистості, який найчастіше зустрічається в зазначеній культурі, що має стійкий, повторюваний набір рис, пов'язаних із системою установок, цінностей і вірувань, загальних для зазначеного суспільства (П. І. Гнатенко, Л. О. Кострюкова, В. В. Кочетков).

Формування здатності до міжкультурної комунікативної компетенції в умовах традиційного вузівського навчання не дає можливості розвивати у студентів усю повноту властивостей психологічного складу представника іншої національної культури. Підтвердження цієї думки можна знайти у працях групи авторів, які називають особистість, яка вільно орієнтується в різних культурах, міжкультурно-орієнтованою особистістю (П. Адлер, Р. Нортон, Д. Луцкер, Р. Бердвістл), “міжкультурною особистістю”, “універсальною особистістю”, “людьми-посередниками” (В. Гудикунст) [9]. Формування такої особистості є справжнім завданням в умовах вузівської підготовки.

Узагальнені космополітичні характеристики, якими володіє така особистість, включають: повагу до всіх культур, розуміння думок, почуттів, поведінки її представників; здатність бути культурним медіатором, переключаючись з однієї культури на іншу, знаходити шляхи примирення з відмінностями. У дослідженнях особистості такого типу відзначається ситуативна гнучкість, великий поведінковий репертуар під час зустрічі з іншими позиціями і думками. Такі характеристики потрібні для ефективної міжкультурної комунікації і свідчать про оптимальну інкультурацію.

Загальноновизнаними є чотири основні моделі міжкультурної комунікаційної взаємодії в процесі інкультурації:

- інтеграція (входження в іншу культуру шляхом поступового опанування її норм, цінностей, зразків поведінки);
- асиміляція (група та її члени втрачають свою, але засвоюють іншу культуру);
- сепаратизм (зберігаючи свою культуру, члени групи відмовляються від контактів з іншою);
- маргіналізація (група та її члени втрачають свою культуру, але й не долучаються до іншої).

Ми виокремлюємо новий тип міжкультурної комунікативної взаємодії — полікультурність, яка передбачає не тільки збереження своєї культури, а й збагачення її за рахунок визнання і прийняття іншої культури, готовності до засвоєння інших культур. Саме ця модель міжкультурної комунікації є оптимальною для інкультурації в умовах академічного білінгвізму і узгоджується із змістом міжкультурної комунікації особистості. Процес інкультурації відбувається по-різному залежно від особистісних якостей індивіда.

У дослідженнях В. Гудикунста, Дж. Мартіна встановлено, що успішно засвоюють іншу культуру емоційно розвинені, товариські індивіди, які вирізняються широтою світогляду, впевненістю, толерантно ставляться до міжкультурних відмінностей (Г. Гудикунст) [9].

Це дає змогу подолати або знизити стресогенність так званого культурного шоку (відчуття занепокоєння і невпевненості у зіткненні з іншою культурою), спричиненого конфліктом цінностей і зразків поведінки внаслідок порушення звичних соціальних зв'язків, слів, символів, звичаїв, фізичних предметів.

Ми вважаємо, що міжкультурна комунікація проявляється на мікро- та макрорівні. Макрорівень пов'язаний з культурно-узагальненими характеристиками: мотивами на встановлення стосунків;

когнітивністю — толерантністю до неоднозначності; операційним — інтерактивністю, безпосередністю реакцій; спрямованістю на взаємодію, орієнтацією на іншу людину; функціональністю — умінням безконфліктно спілкуватися.

Мікрорівень міжкультурної комунікації характеризується проявом макрорівня у специфічних контекстах — володіння мовними і культурними кодами професійної сфери як соціальної субкультури. Співвідноситься з нормативним використанням мовних засобів і широтою тезаурусу; варіативністю комунікативних стратегій і тактик кооперативного стилю спілкування; розпізнаванням змісту висловлювання з опорою на лінгвістичні та екстралінгвістичні компоненти висловлювання.

В контексті нашого дослідження, використовуючи поняття “міжкультурна комунікація”, ми маємо на увазі здатність взаємодіяти з людьми іншої культури на основі врахування їхніх цінностей, норм, уявлень і обирати комунікативно доцільні способи вербальної і невербальної поведінки на макро- та мікрорівні.

Виявлення шляхів формування здатності до міжкультурної комунікативної компетенції в умовах професійної підготовки потребувало від нас розгляду пов’язаних з нею понять — “компетенція”, “комунікація”, “професіоналізм”, “майстерність”.

Аналіз літературних джерел розкриває різноманіття й неоднозначність трактування зазначених понять, що відображає складність феномену міжкультурної комунікативної компетенції як такого, особливо в його співвідношенні з іншомовною професійною діяльністю. У змісті робіт, в яких розглядається проблема компетенції (А. В. Хуторської, Е. Ф. Зеєр, А. В. Мудрик, А. К. Маркова, Н. В. Кузьміна, С. Є. Шишов) [3; 5; 7; 8], присутнє термінологічне змішування та взаємозамінюване використання термінів “професійна компетенція” і “професійна компетентність”, хоча ці поняття містять суттєві відмінності. Компетентність передбачає обізнаність працівника стосовно його професійної діяльності і здатність реалізовувати її на основі знань, умінь, навичок володіння технологіями.

Конкретизуючи поняття “компетенція”, ми співвідносимо його з комплексною метою цілісної підготовки фахівця, яка реалізує його здатність творчо виконувати діяльність на основі сформованих мотивів, особистісних якостей, умінь використовувати нормативно-допустимі зразки поведінки в професійній сфері. Поняття професійної компетенції ширше за поняття знання, уміння і навички, оскільки

охоплює їх і поєднується з професійними мотивами, здібностями, світоглядом та установками особистості фахівця, його соціальною поведінкою, можливостями самореалізації, самовираження у професійному середовищі. Оволодіння компетенцією створює основу для розвитку професіоналізму (продуктивних способів дій) і майстерності (гнучкості, пластичності, адаптивності до нових ситуацій). Тому не випадково в сучасній світовій практиці способом оновлення вищої освіти визнають ключові, інваріантні, поліфункціональні і міждисциплінарні компетенції.

Серед глобалізаційно-орієнтованих полікультурних компетенцій життєво значущими є комунікативні і професійно-етичні ключові компетенції (А. Редлінг, Дж. Бурже, Г. Адамс) [13].

Комунікативні компетенції забезпечують ефективне спілкування і розуміння в процесі професійної діяльності, якщо вони реалізують гнучкі комунікативні стратегії за рахунок використання мовленнєвих і немовленнєвих дій, регулюють емоції, застосовують норми толерантної поведінки, протидіють ксенофобії (боязні “чужого”).

Володіння професійно-етичною компетенцією стосовно міжкультурної комунікації має на увазі уміння здійснювати професійну діяльність в іншокультурному середовищі, здійснювати адекватну поведінку, яка прийнята у ділових професійних культурах інших країн, розвивати особистий професійний досвід за рахунок його збагачення елементами інших професійних культур, бути толерантним (терпимим) до інших професійних цінностей, знаходити конструктивні компроміси.

Специфіка професійної міжкультурної комунікативної компетенції гуманітарного профілю, пов'язана з антропогенною сутністю людини як “*homo loquens*” — “людини, що розмовляє”, призвела до необхідності розгляду понять “комунікація” та “спілкування”. Проведений аналіз показав, що поняття “комунікація” характеризується широтою ознак і нерідко використовується як синонім поняття “спілкування”.

Ми вважаємо, що спільним для них є співвіднесеність з процесами обміну і передачі інформації через мову. Їхні відмінні ознаки зумовлені обсягом змісту цих понять. Спілкування більшою мірою пов'язане з характеристиками усно-мовленнєвої, міжособистісної вербальної і невербальної взаємодії афективно-оцінного характеру, що реалізується в практичній діяльності. Комунікація являє собою соціально-зумовлений процес передачі інформації та обміну думка-

ми, почуттями між людьми в різних сферах пізнавально-трудової і творчої діяльності.

Людина, яка володіє набором мовних здібностей та умінь і з готовністю здійснює комунікацію або спілкування, вважається “мовною особистістю” (Г. І. Богін, Ю. М. Караулов) [4], яка здатна переключатися з одного мовного коду на інший. При цьому в структурі мовної особистості діють чотири основних рівні: когнітивний, до складу якого входить тезаурусний (вербально-семантичний) рівень, поведінковий та етнокультурний рівні (Ю. М. Караулов). На відміну від компетенції вторинної мовної особистості, сенсом життя якої є тільки мовленнєва комунікація, міжкультурна комунікативна компетенція в професійній сфері має більш складний характер, оскільки, окрім власне культурного чинника, людині необхідно враховувати лінгвосоціокультурні особливості, які властиві для професійної субкультури. Тому в професійній міжкультурній комунікативній компетенції ми виокремлюємо триєдність лінгвосоціокультурної компетенції (використання лінгвістичних засобів відповідно до культурних норм мови в професійній сфері діяльності), дискурсивної, або поведінкової, компетенції (професійні знання, уявлення про особливості інтерактивної поведінки в ділових ситуаціях іншої мовленнєвої спільноти), тезаурусної компетенції (знання семантики та зв’язків слів, понять). Відповідно до цього нами конкретизовано поняття професійно-спрямованої іншомовної міжкультурної комунікативної компетенції, яка характеризується здатністю до ефективної комунікативної взаємодії в процесі розуміння та інтерпретації змісту іншопрофесійних ситуативних дій на основі усвідомлення спільних і відмінних ознак культур, способів їх мовного і немовного вираження в умовах професійного дискурсу. Проведений аналіз змісту діяльності гуманітаріїв у сфері міжкультурної комунікації та їх професійних функцій дав змогу виявити основні типи мови професійної комунікації гуманітарного профілю, якими є консультування, співбесіда, інтерв’ю, перемовини, запити, врегулювання конфліктів, інформування.

Література

1. *Верещагин Е. М., Костомаров В. Г.* Язык и культура. — М.: Рус. яз., 1990. — 266 с.
2. *Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П.* Основы межкультурной коммуникации: Учеб. для вузов. — М.: Юнити-Дана. — 352 с.

3. Зеер Э. Ф. Психология личностно-ориентированного профессионального образования. — Екатеринбург, 2000. — 257 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. — М., 1987. — 280 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма. — М., 1996. — 290 с.
6. Попков В. А., Коржуев А. В. Дидактика высшей школы. — М.: Academia, 2001. — 130 с.
7. Хуторской А. В. Школа творчества. — М., 1996. — 220 с.
8. Шишов С. Е. Понятие компетенции в контексте качества образования // Стандарты и мониторинг в образовании. — 1999. — № 2. — С. 129–142.
9. Gudykunst W. B., Kim Y. Y. Communicating with Strangers. — Boston, 1997. — 444 p.
10. Hofstede G. Cultures and Organizations: Software of the Mind. — London.: McGraw Hill, 1991. — 440 p.
11. Katan D. Translating Cultures. — London, 1999. — 271 p.
12. Martin J., Nakayama T. Intercultural Communication in Contexts. — London; Toronto, 2000. — 363 p.
13. Redling A. Filling the Gap Between Graduate Performance and Labor Market Expectations (Agnes Redling). Perspectives in Higher Education Reform. Vol. 11. — Belgrade, 2002. — P. 179–184.
14. Storti S. The Art of Crossing Cultures. — Yarmoth, Maine, 1989. — 167 p.
15. Triandis H. The Self and Social Behavior in Differing Cultural Contexts // Psychological Review. — 1989. — No. 96. — P. 506–517.
16. Trompenaars F. Riding the Waves of Culture. — London: Economist Book, 1993. — 349 p.